

1923–1938 Yılları Arasında Demokratikleşme Çabaları

Murat Ercan¹

Özet

Bu çalışma, 1923–1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşme sürecini tarihsel, siyasal ve sosyolojik yönleriyle incelemektedir. Osmanlı patrimonyal yönetim geleneğinden Cumhuriyet'in merkeziyetçi ve seküler yapısına geçiş, yalnızca rejim değişikliği değil, aynı zamanda toplumsal zihniyet dönüşümünü de ifade etmektedir. Saltanatın ve hilafetin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat ve 1924 Anayasası gibi reformlar, halk egemenliğini tesis etmeyi amaçlamış; ancak bu süreç, güçlü bir bürokratik ve otoriter modernleşme çerçevesinde şekillenmiştir. Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanları, devletin güvenlikçi reflekslerini güçlendirerek demokratik açılımları sınırlandırmıştır. Terakkiperver ve Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimleri, çok partili hayata geçişteki ilk denemeler olup, siyasal çoğulculuğun sınırlı kaldığını göstermektedir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, modernleşme projesinin simgesel bir adımı olmakla birlikte, katılımcı demokrasiyi tam anlamıyla kurumsallaştıramamıştır. Altı Ok ilkeleri, ideolojik yönelimleri belirlemiş, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi yaklaşımlar ulusal kimliğin inşasında kullanılmıştır. Sonuç olarak, 1923–1938 dönemi Türkiye'de otoriter modernleşme ile demokratikleşme arayışlarının kesiştiği bir laboratuvar niteliği taşımaktadır.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde şekillenen yönetim yapısı, geleneksel patrimonyal karakteriyle dikkat çeker. Devletin idaresi, büyük ölçüde sultanın mutlak otoritesi ve bu otoriteyi temsil eden bürokratik-askeri seçkinlerle dinî meşruiyeti sağlayan ulemanın kontrolündeydi. Bu yönetici seçkinler iki temel kategoriye ayrılıyordu: sultanın iktidarının temsilcileri ve ahlaki düzenin koruyucuları. Askerî ve sivil bürokrasi, toplumun siyasal

1 Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, muratercan@karatekin.edu.tr

otoritesine şekil verirken; ulema sınıfı ise İslamî meşruiyeti sağlıyordu. Devlet ile halk arasındaki ilişki, patrimonyal (babacıl) bir hiyerarşiye dayanıyor; bu yapıda bireyin haklarından çok, devlete sadakati esas alınıyordu (Weber, 1978; Zürcher, 2004).

1918’de imparatorluğun I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkması ve Sevr Antlaşması’nın dayatılması, Anadolu’da yeni bir siyasal hareketin doğmasına zemin hazırlamıştır. 1919–1922 yılları arasında yürütülen Millî Mücadele’nin ardından, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiş ve bu ilan, sadece rejim değişikliğini değil, aynı zamanda yeni bir toplumsal sözleşmenin başlangıcını da simgelemiştir (Ahmad, 1993).

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte temel amaçlardan biri, halk egemenliğine dayalı bir yönetim modelinin tesisi olmuştur. Bu doğrultuda saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922), halifelğin ilgası (3 Mart 1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü (1924), medeni kanunun getirilmesi (1926) ve kadınlara siyasi hakların tanınması gibi adımlar, yeni rejimin modernleşmeci ve laiklik eksenli vizyonunun somut ifadeleri olmuştur.

Ancak bu reformist dönüşüm süreci, yalnızca teknik ve kurumsal bir yapı değişimiyle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda toplumun siyasal ve kültürel kodlarının dönüştürülmesi hedeflenmiş; bu hedef doğrultusunda, yeni bir vatandaşlık kimliği, yeni bir kamu ahlakı ve sekülerleşmiş bir toplumsal yapı inşa edilmeye çalışılmıştır (Hanioglu, 2011). Ne var ki bu süreç, her zaman toplumsal tabanda karşılık bulmamış ve çeşitli isyanlar, muhafazakâr direnişler ve siyasi krizler, bu dönüşümün sürekliliğini zaman zaman sekteye uğratmıştır.

İşte bu bağlamda 1923–1938 dönemi, hem demokratikleşme girişimlerinin hem de bu girişimlerin sınırlarını belirleyen otoriter reflekslerin iç içe geçtiği karmaşık bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkar. Bu kitap bölümü, söz konusu dönemdeki çok partili hayata geçiş denemeleri, seçme-seçilme hakkının gelişimi, isyanların siyasal yapıya etkisi ve devletin ideolojik yeniden yapılanması üzerinden Türkiye’nin demokratikleşme serüvenini çok yönlü bir bakışla ele almayı hedeflemektedir.

2. Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Siyasal Yapı ve Patrimonyal Miras

Max Weber tarafından geliştirilen patrimonyalizm kavramı Osmanlı devlet yönetim anlayışının da yönetim biçimi olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönem yönetim yapısı, toplumsal hiyerarşiyle iç içe geçmiş patrimonyal bir karaktere sahipti. Devletin sahibi olarak görülen sultan, siyasal meşruiyetini hem İslam hukuku hem de geleneksel

otorite üzerinden şekillendiriyor; halk ile yönetenler arasındaki ilişki “kul-efendi” ilişkisine dayanıyordu (Weber, 1978). Toplumsal yapı içinde askerî bürokrasi ve ulema sınıfı, devleti yöneten elit grubu oluşturuyor; yönetimin hem dünyevi hem de uhrevi temellerini meşrulaştırıyordu.

Bu patrimonyal anlayış, modern devlet nosyonunun önünde yapısal bir engel teşkil ediyordu. Siyasal katılım, bireysel haklar, yurttaşlık ve anayasal düzen gibi kavramlar; imparatorluk kültüründe karşılık bulmuyordu. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti’nin inşa süreci, yalnızca yeni bir rejimin ilanı değil, aynı zamanda yüzlerce yıllık yönetsel alışkanlıkların da terk edilmesini zorunlu kılmıştır (Zürcher, 2004; Hanioglu, 2011).

2.1 Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)

Millî Mücadele sonrasında Türkiye’nin geleceği üzerine yürütülen tartışmaların merkezinde “egemenliğin kime ait olacağı” sorusu yer almaktaydı. 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM tarafından alınan kararla saltanat kaldırılmış ve böylece Osmanlı hanedanının siyasî yetkisi sona erdirilmiştir. Bu karar, sadece bir rejim değişikliğini değil, aynı zamanda devletin meşruiyet temelini ilahî değil, halk iradesine dayandırılacağını ilan etmiştir (Ahmad, 1993).

Anayasal bir çaba bu amacı anlamlı kılacaktı, Anayasalar, tamamen demokratik amaç gözeterek hazırlanmaktadır. Ancak her ne kadar demokratik bir amaç güdülse dahi siyasal birlik olarak halkın gerçek anlamda temsilinin sağlanmadığı bir yönetim, demokratik yönetimden çok diktatöryal bir yönetim yapısının izlerini taşımaktadır (Atmaca ve Göç, 2020: 1526). Anayasa bu sürecin demokratikleşmesinde anlam ifade etmektedir. Saltanatın kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa’nın öncülüğündeki kurucu kadronun “millet egemenliği” ilkesini kurumsallaştırma yolundaki ilk büyük adımı olmuştur. Ancak bu adım, yalnızca iç politik dengeler açısından değil, aynı zamanda uluslararası alanda da yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını ve meşruiyetini pekiştirme amacı taşımıştır. Çünkü Lozan görüşmeleri öncesi İstanbul Hükümeti’nin ortadan kaldırılması, TBMM’nin tek ve meşru temsilci olduğunu göstermek açısından stratejik bir hamleydi (Oran, 2009).

2.2 Patrimonyal Devlet Anlayışının Tasfiyesi

Saltanatın kaldırılmasından sonra, Osmanlı’dan devralınan patrimonyal kurumlar ve ilişkiler sistemi adım adım tasfiye edilmeye başlandı. 3 Mart 1924 tarihinde halifelğin kaldırılması, Şeriye ve Evkaf Vekâleti’nin lağvı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü, bu sürecin önemli halkalarıdır.

Böylece dinin devleti yönlendiren belirleyici konumu sona erdirilmiş ve merkezî, laik bir otorite inşa edilmeye başlanmıştır.

Bürokrasinin yapısı değişmiş; liyakat ve merkezi atamalar esas alınmıştır. Ulemanın eğitim ve kadrolaşma gücü kırılmış; dinî eğitim kurumları kapatılmıştır. Bu reformlar, modern bir kamu yönetiminin temellerini atarken, aynı zamanda siyasal iktidarın kaynağını seküler bir zemine oturtmayı amaçlamıştır (Tunaya, 1991).

2.3 Yeni Siyasal Yapının İnşası

Saltanatın kaldırılması ve patrimonyal mirasın tasfiyesiyle birlikte, Cumhuriyet rejimi kendi kurumsal mimarisini oluşturdu. 1924 Anayasası ile güçler birliği ilkesine dayalı parlamenter sistem kuruldu. TBMM, hem yasama hem yürütme gücünü elinde bulunduruyordu. Bu yapı, halkın doğrudan temsilini esas alsa da, tek parti sistemi nedeniyle demokratik çoğulculuktan uzak bir görünüm arz etti.

Bu süreçte halkın “kul”dan “yurttaş”a dönüşümü amaçlandı. Ancak siyasal katılım bilincinin henüz yerleşmemiş olması, halkın büyük kısmının eğitimsiz ve kırsal bir yapıda bulunması nedeniyle bu dönüşüm yukarıdan aşağıya, merkezî bir mühendislik anlayışıyla yürütüldü.

Saltanatın kaldırılması ve patrimonyal yönetimin tasfiyesi, Türkiye’nin modernleşme sürecinde devrim niteliğinde bir adımdır. Ancak bu değişim, aynı zamanda siyasal merkezileşmenin ve otoriter yönetim anlayışının da zeminini hazırlamıştır. Siyasal katılım, halk egemenliği ve demokrasi idealleri; yerini uzun yıllar boyunca “devlet için yurttaş” anlayışına bırakmıştır. Bu da demokratikleşme sürecinde yapısal sınırlılıklara yol açmıştır.

3. İSYANLAR VE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında gerçekleştirilen inkılaplar, toplumun her kesiminde aynı şekilde karşılık bulmamıştır. Yeni rejimin laik, modern ve ulus-devlet temelli dönüşüm vizyonu; özellikle dini muhafazakâr ve etnik farklılıkları ön planda tutan çevrelerde direnç yaratmıştır. 1923–1938 arasında yaşanan bazı önemli isyanlar, yalnızca yerel tepkiler değil, aynı zamanda siyasal sistemin kurumsallaşma sürecini derinden etkileyen olaylar olmuştur.

3.1 Şeyh Said İsyanı (1925)

“1925 yılında Şeyh Said tarafından, Güneydoğu Anadolu’nda; Elazığ bölgesinde ve Diyarbakır bölgesinde etkin olan büyük etnik ve dinsel

ayaklanma olarak genç Türkiye Cumhuriyetinin ilk isyanı olarak karşımıza çıkmıştır.

İsyanın Sebepleri:

- Halifeliğin kaldırılması (1924) ve laikleşme adımlarının hız kazanması, özellikle doğu ve güneydoğuda dinî otoriteye dayalı geleneksel yapıları rahatsız etmiştir.
- Kürt aşiretleri arasında, merkeziyetçi yönetimin yerel güçleri zayıflatacağı kaygısı büyümüştür.
- Şeyh Said liderliğinde bir araya gelen aşiretler, hem dinî gerekçeler hem de etnik temelli özerklik talebiyle ayaklanmıştır (Tunçay, 1989; Zürcher, 2004).

Sonuçları:

- İsyân bastırılmış, çok sayıda idam ve sürgün gerçekleşmiştir.
- Takrir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925) çıkarılmış; basın, toplantı ve dernek özgürlüğü askıya alınmıştır.
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır.
- Basın mensupları tutuklanmış, muhalif yayınlar durdurulmuştur.
- Devletin Misakk-ı milli programının sekteye uğramışı özellikle “Musul” siyasetinde İngilizlerin bu isyanı bahane ederek kendi mandasında olan Irak’a bırakılması konusunda etkin bir propaganda aracı olmuştur

Demokratikleşmeye Etkisi:

- İktidar, rejimin bekası için muhalefeti kontrol altına alma politikasına yönelmiş, çok partili hayata dair umutlar ilk büyük darbesini almıştır.
- Bazı siyasi ve dinsel, etnik söylemler ve temsiliyetler de ön yargı oluşturmuştur.

3.2 Ağrı İsyanları (1926–1930)

Sebepleri:

- Doğu Anadolu’daki bazı Kürt aşiretleri, özellikle Ağrı Dağı çevresinde merkezi otoriteye direnmiş, bölgesel özerklik talebiyle ayaklanmıştır.
- Türkiye’nin ulus-devlet politikası ile Kürt kimliğinin bastırılması arasında yaşanan gerilim büyümüştür.

Sonuçları:

- Ordu yoğun hava bombardımanı ve kara operasyonlarıyla isyanları bastırmıştır.
- Binlerce kişi öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir.

Demokratikleşmeye Etkisi:

- Doğu bölgelerinde olağanüstü hal uygulamaları ve sıkıyönetim artırılmış; devlet, merkeziyetçiliği daha da pekiştirmiştir.
- Yerel temsilcilerin atanmasında sıkı denetim uygulanmış, halkla devlet arasındaki temsil bağı zayıflamıştır.

3.3 Menemen Olayı (1930)

Sebepleri:

- Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla muhalefet alanı açılmış, bu süreçte bazı tarikatlar ve muhafazakâr çevreler cesaretlenmiştir.
- Derviş Mehmet önderliğindeki bir grup, Cumhuriyet rejiminin “gavur düzeni” olduğunu öne sürerek isyan etmiştir.
- Subay Mustafa Fehmi Kubilay şehit edilmiştir.

Sonuçları:

- Olay kamuoyunda büyük yankı uyandırmış; çok sayıda kişi yargılanarak idam edilmiştir.
- Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisini feshetmek zorunda kalmış, çok partili hayata geçiş ikinci kez başarısız olmuştur.
- Tarikatlara yönelik baskılar artmış; dinî cemaatler kamusal alandan dışlanmıştır.

Demokratikleşmeye Etkisi:

- Rejimin güvenlik refleksi kuvvetlenmiş, “irtica” tehdidine karşı devletin siyasal hoşgörüsü daralmıştır.
- Toplumda muhalefet yapma imkânı giderek zorlaşmıştır.

3.4 Dersim İsyanı (1937–1938)

Sebepleri:

- Tunceli bölgesinin etnik, mezhepsel ve coğrafi yapısı nedeniyle Cumhuriyet reformlarına direnci yüksekti.

- Alevi ve Zaza kimliğinin görmezden gelinmesi ve zorunlu iskân politikaları halk arasında huzursuzluk yaratmıştır.
- Seyit Rıza önderliğinde başlayan isyan, devletin sert askeri operasyonu ile karşılaşmıştır.

Sonuçları:

- Bölge büyük çapta bombalanmış, on binlerce sivil hayatını kaybetmiş ya da yerinden edilmiştir.
- Dersim coğrafyasında yaşanan büyük kayıplar ve acılar sosyolojik olarak bölge halkında yöneten hükümetler ile özellikle Alevi ve Zaza kimliğinin arasında uçurumların oluşmasına neden olmuştur.
- İsyan liderleri idam edilmiştir.
- Devletin asimilasyoncu politikaları yoğunlaşmıştır.

Demokratikleşmeye Etkisi:

- Rejimin “tekçi” yapısı pekişmiş; yerel kültürel farklara tolerans azalırken, çok kültürlü temsilin önü kapanmıştır.
- Bölgede uzun süre olağanüstü hal benzeri bir yönetim sürmüştür.

Bu isyanlar Cumhuriyet rejiminin reformlarına karşı gelişen toplumsal dirençleri göstermiş, iktidarın demokrasiye geçişte daha temkinli ve kontrollü bir yol izlemesine sebep olmuştur. Her isyan sonrası çıkarılan yasalar ve uygulamalar, güvenlik devleti anlayışını kuvvetlendirmiş; siyasi partilerin denetimi, basın ve örgütlenme özgürlüğü gibi demokratik alanlar daraltılmıştır. Bölgede daha önce yapılan araştırmalarda zorunlu iskan politikalarının yapıldığı karşımıza çıkmıştır.

4. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri (1923–1930)

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra çok partili siyasal yaşama geçiş, hem toplumsal dönüşümün dinamiklerini test etmek hem de yönetici eliten reformlarını demokratik temellere oturtmak bakımından önemli bir hedef olmuştur. Ancak bu geçiş denemeleri, çeşitli iç ve dış faktörler nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Aşağıda, bu iki önemli girişimin tarihsel süreci ve etkileri ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

4.1 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924–1925)

Kuruluş:

17 Kasım 1924 tarihinde, Millî Mücadele’nin önde gelen komutanlarından Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Adnan

Adıvar tarafından kurulmuştur. Bu isimler aynı zamanda Cumhuriyet’in ilanı öncesinde Meclis’te önemli görevler üstlenmiş, ancak 1923 sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin giderek otoriterleştiğini düşünerek ayrılmışlardır (Ahmad, 1993; Tunaya, 1991).

Amaç ve Program:

Parti programında “din ve vicdan hürriyetine saygı”, “ekonomik serbestiyet”, “mahalli idarelerde özerklik” gibi temel prensipler vurgulanmıştır. Bu durum, özellikle merkezden uzak bölgelerde ve muhafazakâr kesimlerde TCF’ye olan ilgiyi artırmıştır (Zürcher, 2004).

Kapatılma Sebepleri:

1925 başında Doğu Anadolu’da patlak veren Şeyh Said İsyanı, laiklik ve merkezîyetçi yapıya karşı çıkan ilk büyük tehdit olarak değerlendirildi. Her ne kadar TCF’nin isyanla doğrudan bağlantısı bulunmasa da, hükümet partiyi “rejim düşmanlarına moral veren zemin” olarak nitelendirmiştir (Uyar, 2014).

- 4 Mart 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile muhalif yayınlar ve partiler üzerinde baskı kurulmuş,
- 5 Haziran 1925’te TCF kapatılmıştır.
- Karabekir Paşa ve bazı üyeler İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanmış, ancak suçsuz bulunmuşlardır.

Sonuçlar:

- TCF’nin kapatılması, Türkiye’de muhalefet olasılığının devlete tehdit olarak algılandığı bir siyasal kültürün yerleşmesine zemin hazırlamıştır.
- Dinî özgürlük ve yerel yönetim talepleri uzun süre “irtica tehdidi” ile ilişkilendirilmiştir (Hanioglu, 2011; Çaha, 2003).

4.2 Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930)

Kuruluş:

Ali Fethi Okyar, 12 Ağustos 1930 tarihinde, bizzat Atatürk’ün talebiyle bu partiyi kurmuştur. Atatürk, ekonomik kriz ortamında halkın taleplerine cevap vermek ve yönetimin halkla bağını güçlendirmek amacıyla sistem içi bir muhalefet denemesine izin vermiştir (Oran, 2009).

Program ve İlke:

SCE, liberal ekonomi, basın özgürlüğü, kadınların siyasi hayata katılımı gibi temaları ön plana çıkarmıştır. Partinin kısa sürede geniş halk desteği

kazanması, özellikle İzmir, Manisa ve Balıkesir gibi merkezlerde coşkulu mitinglerle gösterilmiştir.

Kadınların mitinglerde ön saflarda yer alması ve “yaşasın SCF” sloganları, dönemin siyasi iktidarı için hem umut hem de tehdit olarak algılanmıştır (Akyol, 2010; Toprak, 1996).

Kapatılma Sebepleri:

- SCF'nin halka verdiği umut, kısa sürede rejim karşıtları ve radikal çevrelerce de desteklenmeye başlanmıştır.
- Parti içinde kontrolsüz söylemlerin ortaya çıkması; tarikat üyeleri, eski İttihatçılar ve geleneksel yapılarla bağlantı kurulması iktidarı endişelendirmiştir.
- Menemen Olayı (Aralık 1930) sırasında Derviş Mehmet'in “şariat isteyen” söylemi, bu tehlikenin somutlaşması olarak değerlendirilmiştir.
- Sonuç olarak, Ali Fethi Okyar, gelişmelerin kontrolden çıkabileceğini öne sürerek partiyi 17 Kasım 1930'da kendisi feshetmiştir.

Sonuçlar:

- Rejim, halkın siyasal katılımını kontrollü şekilde yönlendirme stratejisine geri dönmüştür.
- SCF deneyi, devletin halkın tepkisini ölçme ve sisteme yön verme aracı olarak işlev görmüş, ancak kurumsal muhalefetin gelişimine olanak tanımamıştır (Zürcher, 2004; Demirel, 2002).
- Bu girişimden sonra, Türkiye'de çok partili hayat ancak 1945 sonrası kalıcı olarak başlayabilmiştir.

4.3 Genel Değerlendirme

Her iki parti denemesi de, Cumhuriyet rejiminin erken döneminde siyasi çoğulculuğa ne kadar kapalı olduğunu göstermiştir. TCF örneği, devletin din temelli muhalefete karşı sert tutumunu; SCF örneği ise halkla temasın rejim açısından taşıdığı potansiyel riskleri ortaya koymuştur.

Bu süreçler, Türkiye'de siyasal muhalefetin “güvenlik tehdidi” olarak algılandığı bir siyasal kültür yaratmış; siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları ve basın üzerinde uzun süreli kısıtlamalara neden olmuştur (Karpata, 2004; Keyder, 2000; Koçak, 2013).

5. Seçme ve Seçilme Hakkının Genişletilmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci yalnızca yeni bir devletin inşasını değil, aynı zamanda bireyin yurttaşlık haklarının yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda seçme ve seçilme hakkı, yeni rejimin temel dayanaklarından biri olarak ele alınmış; patrimonyal sistemden anayasal yurttaşlığa geçişin kurumsal bir parçası hâline gelmiştir (Weiker, 1973; Zürcher, 2004).

5.1 1921 ve 1924 Anayasalarında Egemenliğin Tanımı

1921 Anayasası, egemenliğin “kayıtsız şartsız millete ait olduğunu” açıkça ilan ederek modern yurttaşlığın ve demokratik temsilin anayasal temelini atmıştır. 1924 Anayasası ise bu ilkeyi daha da netleştirerek temsili demokrasinin çerçevesini oluşturmuştur (Yıldız, 2008). Ancak bu dönemde seçme ve seçilme hakkı yalnızca erkek vatandaşlarla sınırlı tutulmuş; kadınların siyasi haklara katılımı ertelenmiştir.

5.2 Erkekler İçin Seçme ve Seçilme Hakkı

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 18 yaşını doldurmuş her erkek vatandaş, milletvekili seçimlerinde oy kullanabilmekteydi. Ancak milletvekili olabilmek için bazı sınıfsal ve eğitimsel koşullar mevcuttu. Okuryazarlık, medeni haklardan mahrum olmama ve askerlikle ilişkin bulunmaması gibi kriterler, seçme ve seçilme hakkının toplumun dar bir kesimiyle sınırlı kalmasına neden olmuştur (Tunaya, 1991; Keyman & İçduygu, 1998).

Bu durum, halk egemenliği ilkesine rağmen temsiliyetin sınırlı kalmasına ve yönetim kadrolarının belirli sınıflar içinde yoğunlaşmasına yol açmıştır.

5.3 Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı (1930–1934)

Kadınların siyasi haklara katılımı, Cumhuriyet reformlarının en önemli eşitlikçi adımlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Atatürk'ün “Cumhuriyet yalnız erkeklerin değil, kadınların da rejimi olacaktır” sözü, bu yaklaşımın ideolojik çerçevesini oluşturmuştur (Akyüz, 2007).

- 1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunu ile kadınlara belediye seçimlerinde seçme hakkı tanınmıştır.
- 1933 yılında Köy Kanunu değişikliği ile muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine katılma hakkı verilmiştir.
- En nihayetinde 5 Aralık 1934 tarihinde Anayasa'da yapılan değişiklikle, kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (Çakır, 1994; Tekeli, 1998).

Bu adım, Türkiye’yi birçok Avrupa ülkesinden daha önce kadınlara siyasal haklar tanıyan bir ülke hâline getirmiştir. Örneğin Fransa’da bu hak 1944’te, İtalya’da 1946’da verilmiştir.

5.4 Kadın Temsilinde Uygulama: 1935 Seçimleri

1935 yılında yapılan genel seçimlerde Meclis’e 17 kadın milletvekili girmiştir. Bu sayı, %4,5’lik bir temsil oranına denk gelmektedir. Dönemin sosyopolitik koşulları dikkate alındığında bu, önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiştir (Arat, 1989).

Ancak, bu kadın milletvekillerinin büyük kısmı CHP’nin merkezi atama yoluyla belirlediği adaylar olduğundan, temsiliyetin niteliği tartışmalıdır. Kadınların siyasal karar alma süreçlerine aktif katılımı sınırlı kalmış, seçme-seçilme hakkı çoğunlukla sembolik düzeyde işlev görmüştür (Tekeli, 1995; Kandiyoti, 1997).

5.5 Siyasal Kültür Açısından Etkileri

Kadınlara tanınan seçme ve seçilme hakkı, Türkiye’de modernleşme ve Batılaşma projesinin bir parçası olarak kurgulanmıştır. Ancak bu süreç haktan çok devlet merkezli yürütülmüş, kadınlar “özne” olmaktan ziyade rejimin “temsil unsurları” olarak konumlandırılmıştır (Çaha, 2003).

Yine de bu adımlar, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda temel bir zemin yaratmış; ilerleyen yıllarda kadınların sendikal, meslekî ve sivil toplum alanlarındaki varlığını güçlendirmiştir.

6. Siyasal Reformlar ve Devletin İdeolojik Dönüşümü

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte gerçekleştirilen siyasal reformlar, yalnızca kurumları dönüştürmekle kalmamış; aynı zamanda yeni bir yurttaşlık ve ulus tasavvurunun inşasına yönelmiştir. 1923–1938 döneminde yürürlüğe konan reformlar, modernleşme hedefli yapısal değişikliklerin yanı sıra, rejimin ideolojik temellerini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu reformların temelinde, laiklik, milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri çerçevesinde şekillenen devlet ideolojisi yer almıştır (Zürcher, 2004; Hanoğlu, 2011).

6.1 Siyasal Reformların Temel Kodları: Halkçılık, Laiklik, Cumhuriyetçilik

Erken Cumhuriyet döneminin reformları, Kemalist ideolojinin altı temel ilkesini içeren ve 1937’de Anayasa’ya da giren “Altı Ok” çerçevesinde düşünülmelidir: Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık (Ahmad, 1993; Tunaya, 1991).

Bu ilkeler, sadece bir yönetim tarzı değil, aynı zamanda toplumu dönüştürmeye yönelik ideolojik bir yönlendirme olarak işlev görmüştür.

Cumhuriyetçilik, egemenliğin halka ait olduğu ve monarşik sistemin reddedildiği bir siyasi yapının temeliydi.

Laiklik, devlet ile din işlerinin ayrılması, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması (1924), tekke ve zaviyelerin kapatılması (1925) gibi adımlarla kurumsallaştırıldı (Çaha, 2003).

Halkçılık, sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum hedefiyle, elit seçkinlerin tekelden kurtulmuş bir “ulus vatandaşlığı” inşasını öngörüyordu. Ancak uygulamada, halkın katılımı sınırlı, devletin yönlendirici rolü ise güçlüydü (Keyder, 2000).

6.2 İdeolojik Aygıtlar: Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi

Devletin ideolojik dönüşümünün önemli bir parçası, tarihin ve dilin yeniden kurgulanması yoluyla ulusal kimliğin inşa edilmesiydi.

Türk Tarih Tezi (1931), Türklerin uygarlık tarihindeki merkezi rolünü vurgulayan, Batı'nın “oryantalist” söylemlerine karşı geliştirilen bir tezdı. Bu tez, Türklüğü Asya'dan çıkıp Avrupa'ya medeniyet götüren öncü bir güç olarak konumlandırdı (Yıldız, 2008; Arat, 1994).

Güneş Dil Teorisi (1935), Türkçenin diğer dillerin kökeni olduğunu iddia ederek milliyetçi ideolojiye dil üzerinden epistemolojik bir temel sunmaya çalıştı. Bu yaklaşım, ulus-devletin kültürel homojenliğini sağlama amacı taşıyordu (Lewis, 1999).

Her iki girişim de akademik dünyadan çok devletin resmi kurumlarınca yönlendirilmiş ve ideolojik amaçlara hizmet eden araçlar olarak değerlendirilmiştir (Özbaran, 1998).

6.3 Kurumsal Dönüşüm ve Bürokratik Merkezileşme

Siyasal reformlar çerçevesinde yürütülen kurumsal yeniden yapılandırmalar, Türkiye'deki yönetim sisteminin merkezileşmesini ve bürokratik modernleşmeyi beraberinde getirmiştir.

1925 Takrir-i Sükûn Kanunu, muhalefeti bastırmak amacıyla yürürlüğe konmuş; rejim karşıtı hareketlerin önünü kesmiştir.

İstiklal Mahkemeleri, siyasal muhaliflerin yargılandığı özel mahkemeler olarak çalışmış, modern hukuk devleti normlarıyla çelişen uygulamalara sahne olmuştur (Karpat, 2004).

Kamu personel rejimi, liyakat yerine sadakatî ön plana alan bir biçimde şekillenmiş; devlet kadroları büyük oranda CHP'ye sadık isimlerden oluşturulmuştur (Koçak, 2013).

Bu reformlar, halk egemenliğine dayalı bir devlet tasavvurunu teoride savunurken; pratikte bürokratik seçkinlerin denetiminde işleyen merkezîyetçi bir yapı yaratmıştır.

6.4 Devlet-Toplum İlişkilerinde Yeni Dönem

Reformlar, halkın doğrudan katılımını değil, devletin yukarıdan aşağıya biçimlendirici gücünü esas almıştır. Bu yönüyle Türkiye'de demokratikleşme süreci Batı'daki gibi tabandan değil, devrimci öncülükle tepeden gelişmiştir (Heper, 1985).

Devlet, toplum üzerinde hem kurumsal hem de kültürel anlamda hegemonik bir yapı kurmuştur.

Yurttaşlık, sadece haklar üzerinden değil; aynı zamanda “ideolojik sadakat” üzerinden şekillenmiştir (Kandiyoti, 1997).

Bu durum, devletin “vesayetçi” bir siyasal aktör hâline gelmesini sağlamış; ilerleyen yıllarda askerî müdahalelerle şekillenen siyasal kültürün temelini oluşturmuştur.

7. SONUÇ

Cumhuriyet'in 1923 ile 1938 yılları arasındaki erken döneminde gerçekleştirilen siyasal reformlar, yalnızca yeni bir yönetim biçiminin kurumsallaşması değil, aynı zamanda toplumsal yapının yeniden şekillendirilmesi hedefini taşımıştır. Bu süreç, hem otoriter bir devlet inşasının dinamiklerini hem de modern yurttaşlık kültürünün sınırlarını belirlemiştir. Türkiye'nin çok partili hayata geçme arzusu ve girişimleri, bu dönemin temel siyasi mücadelelerinden birini oluşturmuştur.

Saltanatın kaldırılması, hilafetin lağvı ve 1924 Anayasası'nın kabulü, Osmanlı patrimonial yönetiminden kopuşu simgeleyen kırılma noktalarıdır. Bu adımlar, egemenliğin hanedandan halka geçtiği düşüncesini anayasal zeminde meşrulaştırmış; ancak bu “halk egemenliği” kavramı, uygulamada seçkin ve merkezîyetçi bir anlayışla sınırlandırılmıştır (Hanioglu, 2011; Keyder, 2000).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi çok partili hayata geçiş denemeleri, hem rejimin siyasal çoğulculuğa duyduğu tahammül sınırlarını göstermiş hem de halkın siyasal katılım isteğini açığa çıkarmıştır. Ancak her iki girişim de, muhalefetin rejim karşıtı hareketlerle

ilişkilendirilmesi ve iktidarın güvenlik kaygıları nedeniyle başarısız olmuştur. Özellikle Şeyh Said İsyanı ve Menemen Olayı gibi kalkışmalar, siyasal muhalefetin kriminalize edilmesinin meşrulaştırılmasına neden olmuştur. Bu durum, ilerleyen yıllarda muhalefet kültürünün zayıf kalmasının temel gerekçeleri arasında yer alacaktır (Zürcher, 2004; Ahmad, 1993).

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, Cumhuriyet'in modernleşme projesinin en önemli eşitlikçi adımlarından biri olmuştur. Türkiye, birçok Batı ülkesinden daha erken bir tarihte bu hakkı kadınlara tanımıştır. Ancak bu reformlar, katılımcı demokrasinin geliştirilmesinden ziyade, rejimin çağdaşlık ve ilerlilik iddiasının bir göstergesi olarak işlev görmüştür. Siyasal temsildeki kadın oranları, yapısal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için yeterli olmamış; seçilen kadınlar çoğunlukla parti merkezinin kontrolündeki figürler olarak meclise taşınmıştır (Tekeli, 1995; Çakır, 1994).

Siyasal reformların ideolojik çerçevesi ise Altı Ok ilkeleri çerçevesinde şekillendirilmiş; bu ilkeler toplumun her alanında bir yeniden yapılanmayı öngörmüştür. Bu bağlamda devletin ideolojik aygıtları olan tarih ve dil politikaları, ulusal kimliğin inşası sürecinde etkili olmuş, ancak bu ideolojik inşa süreci toplumun çoğulcu yapısının göz ardı edilmesine yol açmıştır (Yıldız, 2008; Lewis, 1999). Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi girişimler, Batı'nın oryantalist söylemine karşı geliştirilen ulus-merkezli tepkiler olsa da, bilimsel yeterlilikten uzak ve devletin yönlendirdiği kurumsal üretimler olarak değerlendirilmiştir.

Bütün bu gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde, Cumhuriyet'in erken döneminde siyasal reformlar güçlü bir modernleşme iddiası taşıması; ancak bu modernleşme süreci çoğu zaman otoriter bir yönetim anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Çok partili hayata geçiş arzusu, bu dönemde birkaç kez denenmiş, ancak siyasal ve toplumsal koşulların olgunlaşmaması nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Rejimin kendisini tehdit altında hissettiği her durumda güvenlikçi reflekslerle hareket etmesi, muhalefeti bastırmış ve siyasal çoğulculuğun gelişimini engellemiştir (Koçak, 2013; Karpas, 2004).

Demokratikleşme süreci, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası konjonktürün de etkisiyle yeniden gündeme gelebilmiş ve 1946 yılında çok partili hayata geçilmesiyle yeni bir evreye taşınmıştır. 1923–1938 dönemi bu bağlamda, Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin, devlet-toplum ilişkilerinin ve siyasal kültürünün şekillendiği bir laboratuvar işlevi görmüştür. Otoriter modernleşme ile demokratik açılım arasındaki bu çelişkili süreç, Türkiye siyasetinin sonraki dönemlerinde de etkisini sürdürecektir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. Routledge.
- Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem A Yayıncılık.
- Arat, Y. (1989). *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*. Fairleigh Dickinson University Press.
- Arat, Y. (1994). Reform and repression in the Turkish Republic. *Middle East Journal*, 48(2), 230–240.
- Atmaca, Y., & Göç, E. (2020). Türkiye’de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 1524–1540.
- Çaha, Ö. (2003). *Siyasal Katılma ve Kadın*. Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis Yayınları.
- Hanioglu, M. Ş. (2011). *Atatürk: An Intellectual Biography*. Princeton University Press.
- Heper, M. (1985). *The State Tradition in Turkey*. Eothen Press.
- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Metis Yayınları.
- Karpat, K. H. (2004). *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays*. Brill.
- Keyder, Ç. (2000). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2013). *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1923–1945)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lewis, G. (1999). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford University Press.
- Özbaran, S. (1998). *Tarih ve İdeoloji: Türkiye’de Resmî Tarih Tezinin Doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Tekeli, Ş. (1995). Women in modern Turkish society. *Women’s Studies International Forum*, 18(4), 345–355.
- Tekeli, Ş. (1998). *Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi*. İstanbul: Ütopya Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1991). *Türkiye’de Siyasal Partiler*. Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Weiker, W. F. (1973). *The Modernization of Turkey*. Holmes & Meier.
- Yıldız, A. (2008). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919–1938)*. İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris.

